

Джерела та література

1. Юсин М. Бомбой по дамбе // Известия. — 2003. — 24 октября.
2. Дзагуто В. Запад не хочет вмешиваться в конфликт // Время новостей. — 2003. — 24 октября; Супонина Е. Возле Тузлы много нефти // Время новостей. — 2003. — 24 октября.
3. Выжutowич В. Над Таманью туман // Российская газета. — 2003. — 24 октября; Горина И. Коса и мир // Российская газета. — 2003. — 24 октября.
4. Маргиева Н., Рожанский Е. Бери лопату, иди на Тамань // Русский курьер. — 2003. — 24 октября.
5. Никольский А., Гавриш О. Шаг до границы // Ведомости. — 2003. — 23 октября [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kirimtatar.com/Press/tuzla/20031023.html>.
6. Ильченко С. Тузла — остров невезения // Трибуна. — 2003. — 24 октября.
7. Сысоев Г. Дамба замедленного действия // Коммерсантъ. — 2003. — 24 октября [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kirimtatar.com/Press/tuzla/20031024.html>.
8. Львовски М. Тузла раздора: 5 лет спустя // Сегодня. — 2008. — 17 октября [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/ukraine/tuzla-razdora-5-let-sputja.html>.
9. Тиран І. «А хто такий Тузла?» // Хрещатик. — 2003. — № 156 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ru/2363/art/15027.html>
10. Шипунов Г. ЕС радить судитися // Поступ. — 2003. — 20 листопада [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://postup.brama.com/usual.php?what=16677>
11. Ильченко С. Тузла — квінтесенція українсько-російських відносин // Коментарі. — 2003 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://21.comments.ua/ua/2012/08/16/2003-kosa-tuzla-kvintesentsiya-ukrajinsko-rosijskyh-vidnosyn/>
12. Кошель Г. Конфлікт між Росією та Україною навколо острова Тузла // Інтернет-журнал для молоді. — 2012. — 30 листопада [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://molodi.in.ua/konflikt-tuzla/>
13. Острів Тузла може зникнути?! // Кримська світлиця. — 2003. — 21 листопада [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=1447>
14. Кучма и Путин вмешались в конфликт вокруг Тузлы // 2003. — 24 жовтня [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.ng.ru/cis/2003-10-24/5_ukraine.html.
15. Кучма издал указ о Тузле, предусматривающий силовой ответ и санкции против России [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.newsru.com/world/23oct2003/kuchma1.html>.
16. Федюкин И., Николаева А. Пат в проливе // Ведомости. — 2003. — 24 октября [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kirimtatar.com/Press/tuzla/20031024.html>.

17. Лакійчук П. Питання делімітації морських кордонів в чорноморсько-азовському регіоні. «Хто винен?» і «Що робити?» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nomos.com.ua/content/view/153/69>.

Анотації

Ильченко А. П. Украина — не Россия: роль Л. Д. Кучмы в решении российско-украинского конфликта вокруг острова Тузла.

В статье через призму освещения российско-украинских отношений в периодике предпринята попытка проанализировать роль Л. Д. Кучмы в решении конфликта вокруг острова Тузла в сентябре–декабре 2003 года.

Ключевые слова: украинско-российские отношения, остров Тузла, территориальная целостность, политика многовекторности, ЕС, НАТО, ООН, ОБСЕ.

Ishchenko A. P. Ukraine is not Russia: the role of Leonid Kuchma in the decision of the Russian-Ukrainian conflict over the island of Tuzla.

An attempt to analyze the role of Leonid Kuchma in resolving the conflict over Tuzla Island in September and December 2003 was made on the basis of periodicals.

Key words: Ukrainian-Russian relations, Tuzla Island, the territorial integrity, multi-vector policy, the EU, NATO, UN and OSCE.

Надійшла до редакції 15 жовтня 2013 р.

УДК 396“1879/1981”(043.3)

О. В. Мельник

**ДІЯЛЬНІСТЬ Є. М. ЩЕПКИНА НА ОДЕСЬКИХ
ВИЩИХ ЖІНОЧИХ КУРСАХ (1906–1918 рр.).**

У статті аналізується наукова, методична та педагогічна діяльність професора всесвітньої історії Є. М. Щепкіна на одеських вищих жіночих курсах (1906–1918 рр.).

Ключові слова: Вищі жіночі курси, спеціальні історичні науки, історіографія, викладання історичних наук, приват-доцент.

Розгляд історичних персоналій, що вплинули на освітню ситуацію в м. Одесі достатньо часто стикається з неможливістю повної характеристики так званих «прогресивних професорів» до яких і належав Євген Миколайович Щепкін. З одного боку, він — ворог існуючої на той час системи влади та соціаліст і в подальшому більшовик, а з іншої, він — плідний науковець, педагог та модернізатор процесу освіти на Одеських вищих жіночих курсах.

Тому актуальність дослідження безпосередньо пов'язана з необхідністю розкриття внеску Є. М. Щепкіна в систему вищої жіночої освіти в м. Одесі.

Мета дослідження — розкрити основні моменти науково-педагогічної діяльності професора і декана історико-філологічного факультету ОВЖК.

Хоча питання діяльності Є. М. Щепкіна в освітній сфері м. Одеси вивчалось такими дослідниками, як Попова Т. М. [1], Максименко І. В. [2] та іншими, деякі моменти перебування Є. М. Щепкіна на курсах залишились не дослідженими.

На початку ХХ сторіччя ініціативу щодо організації ВЖК в Одесі взяв на себе видатний психолог, засновник школи експериментальної психології М. М. Ланге, який об'єднав професорів Новоросійського університету, серед яких був і Є. М. Щепкін.

Обидва професора були близькі через свої демократичні уподобання. Рада Одеських ВЖК на першому засіданні 8 серпня 1906 р. оголосила про відкриття курсів у складі двох факультетів: історико-філологічного і фізико-математичного. Директором був призначений проф. М. М. Ланге попри те, що жандармське управління м. Одеси направило довідку під грифом «секретно» «Про політичну неблагонадійність проф. Новоросійського університету М. М. Ланге у зв'язку з його призначенням на посаду директора Вищих жіночих курсів в Одесі» до МНП. У довідці, зокрема, зазначалось: «Професор М. М. Ланге входить у місцеве відділення Академічного союзу і є членом «коаліційної Ради» при університеті... не приховуючи своїх переконань у виступі, проголошеному публічно, під час зустрічі 4 жовтня 1905 р. з приводу повернення з адміністративного заслання проф. Ярошенка. М. М. Ланге вкрай співчутливо характеризував його діяльність як передового борця

за визвольний рух. Після обурливої промови студента Плятта, що закінчувалася вигуками «Геть самодержавство», «Геть поліцію», М. М. Ланге разом з іншими присутніми повторював цей вигук». Також наведено дані про те, що під час революції 1905 р. та подій у місті Одесі проф. Ланге разом з проф. Щепкіним видавав журнал «За свободу», який заборонили після появи другого номера, за «явно протиурядовий характер статей». У першому номері часопису була опублікована стаття М. М. Ланге «Три ступені», в другому — «Революція схрещує ряди» [3, арк. 2, 2 зв.].

З самого початку перетворення Одеських жіночих педагогічних курсів на Вищі жіночі курси (1906 р.) постає проблема модернізації навчальних програм та зміни навчальних планів згідно з вимогами вищої університетської освіти.

Основні зміни у науково-методичній реформі на історико-філологічному факультеті відбулись у період 1907–1911 рр. і пов'язані з деканом історико-філологічного факультету Є. М. Щепкіним.

Навчально-методична діяльність проф. Є. М. Щепкіна на ОВЖК призвела до значного підвищення рівня викладання, модернізації навчального процесу, фактично до створення наукової школи, що згуртувала його учнів, які розвинули його справу в галузі розробки теоретичної основи історичних досліджень та розвитку допоміжних історичних дисциплін.

Відчутна нестача викладачів перешкоджала модернізації навчальних планів і введенню в систему підготовки практичних занять. Це в свою чергу викликало невдоволення слухачок курсів. Так, згідно з протоколом від 18 лютого 1908 р. була розглянута «повторна заяву слухачок 3 курсу історичного відділення та призначена комісія в складі проф. Є. М. Щепкіна, І. А. Линниченка, А. П. Доброклонського» [4, арк. 42–43].

Рада факультету, згідно з протоколом історичної комісії від 15 березня 1908 р., ухвалила рішення на користь слухачок 3 курсу. Вона вирішила скоротити іспити, що вимагалися за новим навчальним планом, щоб дати їм можливість закінчити курс в 1908/1909 навчальному році. Ці скорочення виглядали таким чином:

1. Не вимагати п'яти іспитів з факультативних предметів (10 годин).

2. Не вимагати іспитів зі слов'янських старожитностей від слухачок, які таких не здавали.

3. Не вимагати іспитів із «загального землезнавства або етнографії».

4. Залишити два іспити з середньовічної історії (4 години) і два з нової історії (6 годин).

5. Вимагати два іспити з російської історії (6 годин) і один з історії російського права.

6. Від тих, хто не має в атестаті оцінок з нових мов, вимагати іспит з однієї мови, а не двох. Слухачкам, що закінчили курси в 1908–1909 н. р. дозволили складати іспити протягом 1909–1910 н. р. [4, арк. 49].

Отже для слухачок ОВЖК встановлювали необхідну кількість іспитів, але з неї вилучали іспити з факультативних предметів, зменшуючи тим самим навчальне навантаження та пристосовуючи курси до низького рівня слухачок [5, с. 130]

Логічним виходом з цієї ситуації повинно було стати введення практичних занять із запрошенням нових викладачів.

Існуючий інститут приват-доцентури дав змогу Є. М. Щепкіну збагатити історико-філологічний факультет кадрами талановитої молоді. На засіданні Ради історико-філологічного факультету ОВЖК 20 листопада 1908 р., за пропозицією Є. М. Щепкіна, для підвищення рівня викладання всесвітньої історії були запрошені приват-доцент В. Е. Крусман і професор-стипендіат П. М. Біцилли. Так, В. Е. Крусману доручили викладати загальний курс англійської історії XVI–XVII ст. в другому півріччі (4 год. для слухачок 1 курсу історичного відділення і факультативний для інших). П. М. Біцилли уповноважили проводити практичні заняття зі слухачками I і II курсів історичного відділення (читання і тлумачення історичних джерел) (2 год. у другому півріччі). За пропозицією Є. М. Щепкіна приват-доцента В. Е. Крусмана обрали членом факультету, П. М. Біцилли — «стороннім викладачем». Балотування пройшло з такими результатами: В. Е. Крусмана обрали одностайно; П. М. Біцилли одержав 9 — «за», 1 — «проти» [4, арк. 67].

Саме на цих викладачів покладалося основне навантаження з ведення практичних занять, а також читання допоміжних історичних курсів різної проблематики. Таким чином, кафедра всесвітньої історії історико-філологічного факультету ОВЖК

розв'язала проблему викладання базових предметів за рахунок інституту приват-доцентури. Згідно з університетським Статутом 1884 р. відмінили «штатну доцентуру», цим представники МНП хотіли створити «вільну конкуренцію» між постійними та «побічними» викладачами, а також стимулювати перехід приват-доцентів до розряду професорів. Була спрощена процедура отримання звання приват-доцента: дисертація «*pro venia legendi*» відмінялась, а пробні лекції залишались обов'язковими тільки для магістрантів [6, с. 122–123]. Статут вимагав від магістрів та докторів наук обов'язкового стажу викладацької роботи. Для того, щоб отримати звання професора, викладачі зі ступенем повинні були довести «здатність до викладання», читаючи лекції протягом терміну не менш ніж три роки у званні приват-доцента університету [7, с. 99].

«Винагорода» приват-доцентам сплачувалась в сумі 60 тис. крб., що була єдиною по всіх університетах. «Суми, що надаються урядом на утримання університетів, згідно зі штатним розписом 1884 р., визнані недостатніми ще з моменту прийняття, і вони збільшувались в значно обмеженому розмірі» [8, с. 3]. Враховуючи таку складну ситуацію, приват-доцент, що часто не мав змоги читати в університетах основні дисципліни, переходив працювати на вищі жіночі курси, де міг реалізувати повною мірою свої наукові та педагогічні можливості.

Згідно з проектом викладання на історико-філологічному факультеті ОВЖК у 1908–1909 н. р. прийнято 19 травня 1908 р., запроваджено новий розподіл дисциплін, загальною кількістю 76 годин на тиждень. Він передбачав базові курси іноземної мови за вибором та практичні заняття (6 годин на тиждень). Виконання цього проекту зазнало деяких труднощів, тож на засіданні історико-філологічного факультету від 1 вересня 1908 р. ухвалили таке рішення: 1–2 курси залишити без практичних занять; на третьому курсі ввести практичні заняття: із середньовічної історії — 2, російської історії — 2, філософії — 1, а на четвертому курсі запровадити «Огляд соціологічних вчень» (5 год.) [4, арк. 55–56].

Основним недоліком таких змін стала неможливість їх практичної реалізації. З 1908 р. розпочався пошук спеціалістів для проведення практичних занять і викладання но-

вих курсів. Цим питанням активно займалися професори Є. М. Щепкін, І. А. Линниченко, О. П. Казанський, Е. Р. фон Штерн та інші.

За їх сприянням на курси прийшли талановиті випускники історико-філологічних факультетів різних ВНЗ Російської імперії: С. Л. Авальяні, В. Е. Крусман, П. М. Біцилли, Б. В. Варнеке, В. Д. Катков, І. М. Бондаренко, Є. О. Загоровський та інші. Саме на них покладалася велика робота з упровадження практичних занять та спеціальних курсів.

Кадрове поповнення дозволило ввести нові курси: «Огляд соціологічних вчень» (Є. М. Щепкін) — 2 год. на тиждень, для історичного відділення 1 курсу; «Англійська історія в епоху Тюдорів» (В. Е. Крусман) — 4 год., «Практичні заняття із всесвітньої історії» (П. М. Біцилли) — 2 год., для 1–2 курсів [4, арк. 70].

Ураховуючи необхідність розподілу слухачок за спеціалізацією, кожна група мала вивчати додаткові дисципліни: група А) шість годин факультативу (всесвітня історія); Б) історія давніх слов'ян (два іспити); В) загальне землезнавство (етнографія); Г) середня історія (два іспити та один залік з практичних занять). Ці зміни супроводжував такий коментар: «Обов'язковий залік з практичних із всесвітньої історії, а з нової історії — 2 іспити замість 3 (тому що один з них переносився з 3 на 4 курс). Створена комісія для підготовки нового навчального плану історико-філософського відділення у складі професорів О. П. Казанського, М. М. Ланге, Є. М. Щепкіна» [4, арк. 74].

Одним з основних питань модернізації системи навчання стала зміна співвідношення «пропедевтичних» (вступних) курсів та просемінарів із всесвітньої історії до обов'язкових дисциплін. Згідно з ухвалою Ради історико-філологічного факультету від 20 лютого 1910 р. визначалися «обов'язковими» практичні заняття із всесвітньої історії на старших курсах у Є. М. Щепкіна чи у В. Е. Крусмана для всіх слухачок (2 год. за планом). Кожна учениця на молодших курсах мала прослухати не менше одного «пропедевтичного» курсу (1 год.) у П. М. Біцилли чи у І. М. Бондаренка і скласти відповідний іспит. Прослуховування двогодинних «пропедевтичних» курсів зараховувалося до факультативних предметів, що давало право брати участь у

практичних заняттях. Залік з одногодинного курсу в разі переходу з курсу на курс зараховується як повний (двогодинний) курс [4, с. 100–101].

Прихід на історико-філологічний факультет ОВЖК таких професорів, як Є. М. Щепкін та його «фактичних» учнів (запрошених ним викладати на ОВЖК) — В. Е. Крусмана, Б. В. Варнеке, П. М. Біцилли, Є. Загоровського та І. Бондаренка дало поштовх до проведення науково-методичної реформи на курсах. Створюється нова система профсеминарів, збільшується кількість практичних занять, до яких додаються розроблені ними спецпрограми Крім означених теоретичних і допоміжних курсів, до навчального процесу входили курси з історії побуту народів, що населяли окремі території. На засіданні факультету від 26 лютого 1911 р. заслухано заяву Є. М. Щепкіна про те, що з наступного півріччя бажано долучити до числа предметів, що викладаються на історико-філологічному факультеті, «загальне землезнавство» чи «етнографію». Визнано доцільним читання лекцій з етнографії та доручено деканові провести перемовини з ординарним професором кафедри географії ІНУ — Г. І. Танфільєвим (1857–1928 рр.) на предмет викладання курсу «Загального землезнавства з морфологією земної поверхні» [10, с. 191–195; 4, арк. 124].

Перебування професора Є. М. Щепкіна на посаді декана історико-філологічного факультету ОВЖК з 8 жовтня 1915 р. значно вплинуло на подальше наповнення навчальних планів новими історичними дисциплінами теоретичного та допоміжного характеру [11, арк. 105]. В цей період викладається: «Методологія історії» (Є. М. Щепкін, з 1913 р.; В. Е. Крусман, з 1915 р.), «Методика викладання історії: схема історичного життя» (Є. М. Щепкін, з 1916 р.), «Російська історіографія» (Є. П. Тріфільєв, з 1916 р.), «Систематичне джерелознавство з історії середніх віків» (В. Е. Крусман, з 1917 р.), «Історія історіографії» (П. М. Біцилли, з 1918 р.) [12, арк.16; 13 арк. 10, 11, 54, 81, 96, 97].

На Раді факультету 18 травня 1917 р. за проф. Є. М. Щепкіним закріпили «пропедевтичний» курс «Економічний розвиток Європи» для 1–4 курсів (2 год. на тиждень), за проф. В. Е. Крусманом — «Систематичне джерелознавство з історії середніх віків» (2 год.) для 2–3 курсів, за проф. Є. П. Тріфільє-

вим — «Російська історіографія» (1 год.) на історичному відділенні 2 курсу [13, арк. 81].

Таким чином, можна стверджувати що внесок Є. М. Щепкіна в розвиток та модернізацію системи викладання на Одеських вищих жіночих курсах у період 1906–1918 років призвів до якісних змін у системі викладання історичних дисциплін та наповненню їх елементами теоретичного, методичного та методологічного характеру. Його активна діяльність щодо розвитку наукової та педагогічної роботи на курсах не тільки сприяла високому рівню випускниць курсів, але й позначилась на подальшому розвитку системи викладання в середній та вищій школі м. Одеси.

Джерела та література

1. Попова Т. Н. О преподавании историографии в Новороссийском университете в начале XX века / Попова Т. Н. // Отечественная и всеобщая история. Методология, источниковедение, историография: Материалы научной конференции. — Брянск, 1993. — С. 131–133.
2. Максименко И. В. Евгений Щепкин о Леопольде Ранке: опыт биоисториографического исследования / Максименко И. В. // Записки исторического факультета. — Одесса, 1995. — Вып. 1. — С. 166–178.
3. Центральний державний історичний архів в м. Києві (ЦДАК України). — Ф. 385 (Жандармське управління м. Одеси). — Оп. 1. — Спр. 1972. Довідка Жандармського управління м. Одеси про політичну неблагонадійність проф. Новоросійського університету Ланге М. М. у зв'язку з призначенням його на посаду директора ВЖК в м. Одесі (20 вересня 1906 р.).
4. Державний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. 334. — Оп. 3 (III ч.). — Спр. 7529. Книга протоколів засідань історико-філологічного факультету (4 листопада 1906 — 12 травня 1914 рр.).
5. Малинко И. Г. Создание высших женских курсов на Украине / Малинко И. Г. // Вопросы истории СССР. — Харьков, 1983. — Вып. 28. — С. 128–133.
6. Державний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. 334. — Оп. 3 (III ч.). — Спр. 7529. Книга протоколів засідань історико-філологічного факультету (4 листопада 1906 — 12 травня 1914 рр.).
7. Попова Т. Н. Институт приват-доцентства в университетах Российской империи (2-я пол. XIX — нач. XX вв.). / Попова Т. Н. // Записки исторического факультета. — Одесса, 1998. — Вып. 7. — С. 122–123.
8. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). — Собр. 3. — СПб.: Гос. тип., 1884. — Т. 4. — № 240-4. — С. 99.

9. Багалея Д. И. Экономическое положение русских университетов. — СПб.: Типография т-ва общественная польза, 1914. — 36 с.
10. Амброс Ю. О. Танфильев Гаврило Иванович (1857–1928 гг.) // Профессори Одесского (Новоросийского) университета. Биографический довідник / Ю. О. Амброс. — Одеса: Астропринт, 2001. — Т. 4. — С. 191–195.
11. ДАОО. — Ф. 334. — Оп. 5 — Спр. 5. Книга протоколів засідання Ради ОВЖК (1909–1920 рр.).
12. ДАОО. — Ф. 334. — Оп. 3 (1 ч.). — Спр. 7528. Лазурський В. Ф. Історія Одеських вищих жіночих курсів (1921 р.).
13. ДАОО. — Ф. 334. — Оп. 3 (1 ч.). — Спр. 7539. Книга протоколів засідань історико-філологічного факультету (вересень 1914 — 3 травня 1920 рр.).

Анотації

Мельник О. В. Деятельность Е. М. Щепкина на Одесских высших женских курсах (1906–1918 гг.)

В статье анализируется научная, методическая и педагогическая деятельность профессора всемирной истории Е. М. Щепкина на Одесских высших женских курсах (1906–1918 гг.).

Ключевые слова: высшие женские курсы, специальные исторические науки, историография, преподавание исторических наук, приват-доцент.

Melnyk O. V. The activity of E. M. Schepkin at the higher women's courses (1906–1918).

The article examines the scientific, methodological and pedagogical activities of world history professor Shchepkin at the higher women's courses (1906–1918).

Key words: Higher Courses for Women, special historical science, Historiography, Teaching of History, assistant professor.

Надійшла до редакції 09 жовтня 2013 р.